

slavily a přisoudily jí v historiografickém diskurzu posledních desetiletí přední místo. V hledání mnoha cest moderního západoevropského dějepiscetví 70. a 80. let se přitom mikrohistorie nechala inspirovat antropologickými přístupy, jež roz-pohybovaly poněkud statický koncept dějin mentalit. Oproti jiným historio-grafickým proudům se ale mikrohistorie, možná příznačně obdobně jako proso-pografie, nikdy nestala kánony sevřeným metodologickým přístupem (nejvíce ke kanonické podobě směřovala a směřuje v pojetí göttingenských sociálních histo-riků), což jí i v příštích desetiletích dává možnost objevovat nové podoby a podí-let se na rozvoji nových badatelských experimentů a vybočení z historiografické normality. Na druhé straně se ale samozřejmě bude vydatně rozvíjet i teoreticky nevyhraněná mikrohistorie individuálního chování a spolu s ní i „mikrohistorie“, jež se především ke ginzburgovské mikrohistorii vehementně hlásí, aniž s ní však má cokoli společného. Ale takový už je osud všech druhých a třetích derivací me-todologicky podnětných historiografických konceptů a experimentů.

„ČAS NEJISTOT“ A KRITICKÝ OBRAT

K diskusím ve francouzské historiografii
na přelomu 20. a 21. století

Daniela Tinková

A Time of Uncertainties and Critical Turning-Point.
On Discussions in French Historiography at the Turn of the 20th/21st Century

In my article I have tried to outline of the basic features of what is known as the “critical turning-point” (“Tournant critique”) in French historiography of the 1990s. I have tried to emphasise the fundamental factors that led to new critical reflection in historical science in France, and did so directly on the pages of the “pillar periodical” of the “new” historiography – the *Annales* review. I have stressed specifically the socio-political factor (the collapse of the Soviet bloc and expressions of nationalist separatism in Central and eastern Europe) and ideological (the exhaustion of the structuralist and Marxist model in the social sciences), which undermined the classic explanatory framework of the „current of history“ interpreted primarily as a linear, causally linked “process”. Other factors in the intellectual crisis included various manifestations of the “crisis of the university function” (university overpopulation, the absence of academic jobs). I have also tried to reflect on the problems brought for history by experiments in interdis-ciplinary co-operation with adjacent fields (mainly philosophy, sociology and anthropology). I have also emphasised the growing interest in – or rediscovery of – cultural and political history, and the history of “the present”. In this period self-conscious exploration of the nature of historical “writing” itself and the rela-tionship between history-science and literature-fiction began to play a role as well.

Konec studené války, rozpad sovětského bloku a teritoriální války ve východoevropských regionech nemalou měrou poznamenaly dosavadní chápání dějinnosti, dějinné kontinuity, pokroku či přinejmenším vývoje, jež Evropanům nabízeli historici (vzpomeňme na Fukuyamův *Konec dějin* z roku 1992). Události ve střední a východní Evropě současně prohloubily nedůvěru k ideologiím i teoretickým konceptům, které se dlouho jevily historické vědě jako určující explikativní rámec, což platí samozřejmě především o marxismu. Mnozí akademici stále naléhavěji vnímali tyto změny jako symptomy „krize“, která se nevyhnula ani optimisticky expandující „škole“ Annales: „fin de siècle“ tak poznamenalo to, co Roger Chartier či Bernard Lepetit označili jako „krizi historie“, „čas nejistot“.

V následujícím příspěvku se pokusím o nastínění hlavních problémů, s nimiž se francouzská historiografie – zejména ta vzešlá z dědictví *Annales* (a institucionálně zejména z prostředí Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales) vyrovnávala v posledních desetiletích.¹ Jak soudobé debaty koncipovaly jev, který označovaly za „krizi“, jak reflektovaly její příznaky, jaké nabízely alternativy k jejímu řešení?

Je nutno připomenout, že někteří z Chartierových a Lepetitových spolupracovníků z Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales tuto skepsi nesdílejí tak jednoznačně. Například Jacques Le Goff popíral, že by historie sama stála v krizi, podle něj je tento stav pouze integrální součástí „krize“ postihující společenské vědy jako takové; jiní – jako ředitel Ecole des Hautes Etudes Jacques Revel – pouze připouštěli, že některé „důvěrně známé jistoty“ ztratily sílu (zejména ty spjaté se starým pozitivistickým základem).² Historik a filozof Marcel Gauchet hovořil již v roce 1988 prostě o „proměně paradigmatu“ (onoho „hegemonického“ paradigmatu, jež Gauchet nazýval „kritickým“ a jehož nejčistším výrazem byl strukturalismus), která se již deset let projevuje ve všech společenských vědách.³ Podle Gérarda Noiriela se naopak „krize“ historické vědy fatálně datuje již od chvíle, kdy došlo k její emancipaci od filozofie: „krize“ tak představuje „centrální problém historické disciplíny“.⁴

Přesto došlo uvnitř samotného „hnutí“ Annales, dokonce v samém jádru soustředěném kolem redaktorů této revue – tedy nikoli bezprostředně pod tlakem

1 Především práce ALAIN BOUREAU, DANIELA S. MILO, *Alter histoire*, Paris 1991; JEAN BOUTIER, DOMINIQUE JULIA, *Les Passés recomposés*, Paris 1995; ANTOINE PROST, *Douze leçons sur l'histoire*, Paris 1996. Texty psané a editované Bernardem Lepetitem (kteří někteří představitelé univerzitních sociálních dějin odmítali ve jménu empirismu) se expressis verbis hlásily k *tournant critique* – srov. BERNARD LEPETIT, *Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*, Paris 1995.

2 JACQUES REVEL, *Au pied de la falaise: retour aux pratiques*, Le Débat 103/1999, s. 155.

3 MARCEL GAUCHET, *Changement du paradigme en sciences sociales?*, Le Débat 50/1988, s. 165.

4 GÉRARD NOIRIEL, *Penser avec, penser contre*, Paris 2003, s. 7.

kritik zvenčí – k autoreflexi a autokritice vlastních metodologických východisek, která určovala směřování „školy“ v poválečném období. Již dubnové číslo *Annales* z roku 1988 přineslo výzvu ke „kritickému obratu“ v historické vědě a očekávalo reakce počínaje prvním číslem roku 1989. V posledním (listopadovém–prosincovém) čísle onoho roku 1989 se pak objevil programatický článek *Histoire et Sciences sociales. Un tournant critique*,⁵ který prohloubil zpochybnění pilířových postulátů posledních generací *Annales* – především *longue durée* a kvantitativního přístupu. Devadesátá léta byla u francouzských historiků ve znamení autoreflexe vlastního oboru a vlastních pracovních „nástrojů“ a metod, jakou historická věda možná nepoznala od přelomu století předcházejícího. Není bez zajímavosti, že o pět let později, v roce 1994, došlo ke změně poválečného podtitulu *Annales (Economies. Sociétés. Civilisations)* na *Annales. Histoire, sciences sociales*: Symbolické skoncování s rozdělením do „pater“, jež ustavilo 19. století?

Není náhodou, že v 80. a 90. letech vychází několik prací věnovaných dějinám moderní historiografie – a školy *Annales* především. Již kolem 50. výročí založení revue *Annales* v roce 1979 se sama „škola“ *Annales* stala předmětem svébytného historického studia, které brzy postoupilo od panegyrického stylu ke kritičtější a strážlivější analýze fenoménu, který se nazýval „nová historie“.⁶ K nejznámějším jistě patří práce Petera Burka z roku 1990,⁷ důležité jsou i práce Françoise Dosse *Rozdrobená historie. Od „Annales“ k „nové historii“* z roku 1987⁸ a kritická analýza Hervé Coutau-Bégarie *Fenomén Nová historie. Velikost a pád školy Annales*,⁹ která se zaměřila nejen na ideologii „školy“ *Annales*, ale i na praktiky její institucionalizace na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales a formy uplatňování její hegemonie, „dobyvačné strategie intelektuální moci“ (nejen na univerzitě, ale například i v médiích) a s ní spjatého ideologického i institucionálního boje proti „nepřátelům“ vnitřním i vnějším. Ale i proti nežádoucí konkurenci dorůstající ve vlastních řadách. Kritický tón Coutau-Bégarie rozvíjí i sociolog a historik Gérard Noiriel, jenž „krizi historie“ věnoval stejnojmennou práci z roku 1996,¹⁰ která představuje ideový i sociologický rozbor nového historického myšlení ztělesňovaného *Annales* (a Ecole des Hautes Etudes), kde se do popředí dostávají nejen epistemologické diskuse, ale i praktiky uvnitř komunity historiků jako lidí spja-

5 „Tentons l'expérience“. Úvodní text. *Annales E. S. C.*, Novembre-Décembre 1989.

6 *Faire de l'histoire I.–III.*, (edd.) JACQUES LE GOFF, PIERRE NORA, Paris 1974; *La nouvelle histoire*, (edd.) JACQUES LE GOFF, Paris 1978, 1988².

7 PETER BURKE, *The French Historical Revolution: The Annales School*, Cambridge 1990. Kniha letos vyšla česky pod názvem *Francouzská revoluce a dějepiscetví*, Praha 2004.

8 FRANÇOIS DOSSE, *L'histoire en miettes. Des „Annales“ à la „nouvelle histoire“*, Paris 1987.

9 HERVE COUTEAU-BÉGARIE, *Le phénomène Nouvelle histoire. Grandeur et décadence de l'école des Annales*, Paris 1989.

10 GERARD NOIRIEL, *Sur la „crise“ de l'histoire*, Paris 1996.

tých specifickými vztahy, pravidly a komunikačními kódy. V reakci na ohlasy na svou práci pak Noiriél publikoval další text, který vyšel v roce 2003.¹¹

Kritické diskuse konce 80. a průběhu 90. let (soustředím se především na prostředí a historiky z Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales) bychom mohli pro přehlednost shrnout do několika základních okruhů. Šlo především o problém epistemologický, který se projevil již zmíněnou krizí dominantních paradigmat, která ovládala historickou vědu v poválečném období: vedle strukturalismu a marxismu to byly ve Francii především funkcionalistické a kvantifikující přístupy („histoire sérielle“). Závažnost stávající „epistemologické anarchie“ ještě násobila otázka „vědeckého“ charakteru historické vědy a její objektivitu: Není vědecká historie pouhý mýtus? Tak se vynořuje problém samotného předmětu studia historické vědy a jeho dostupnosti: Co je onen „historický proces“ a objektivně existující „sociálně“, uchopitelné nástroji profesionálního historika? Taková reflexe historikovy práce nutně přitahuje pozornost k otázce statusu historického vyprávění i k otázce statusu historika jako autora tohoto vyprávění.

Určitá „ztráta historického smyslu“ či „měřování dějin“, která postihla intelektuální fin de siècle, vedla k rozpadu staleté (v podstatě teleologické) vize historie a k popření předpokládané „kontinuity“ historického „procesu“, zděděné z osvětenství. Historie zvolna rezignuje na své úsilí o vysvětlení společnosti pomocí globalizujících koncepcí, velkých modelů, pomocí zjevné kauzality. Ekonomický, marxistický model – stejně jako modely demografické – se stále více jeví jako nedostačující pro vysvětlení sociální změny, která pro většinu francouzských historiků konce 20. století zůstává klíčovým problémem historické vědy. Aby se historie opět mohla stát vědou o změně, musí opustit monopol dominantního diskurzu „nehybné“ historie: už v programatických člancích „kritického obratu“ se píše, že *longue durée* zablokovala efektivní analýzu sociální změny. (Zejména) francouzská obsese kvantifikující metodou se jeví jako důsledek snah přizpůsobit historii jinému druhu věd, jež Carlo Ginzburg nazýval „galilejskými“ – především matematice a jiným vědám experimentálního či „exaktního“ charakteru (historická věda jako by předpokládala, že „sociální svět je napsán matematickým jazykem“).¹² Takové vědy umožňují kvantifikaci opakovaných a opakovatelných jevů – a tak i historie se měla podřídit „procedurám počtenosti a série“. Jenže historie patří mezi vědy, které vyžadují kvalitativní přístup, protože se přece jen do značné míry zakládají na neopakovatelných situacích i dokumentech jedinečné povahy.

11 GERARD NOIRIEL, *Penser avec, penser contre. Itinéraire d'un historien*, Paris 2003.

12 ROGER CHARTIER, *L'histoire entre récit et connaissance*, in: *Au bord de la falaise*, Paris 1998, s. 88–89.

Došlo tak k postupnému rozdrobení lineárního chápání času,¹³ ale i rozdrobení samotného předmětu studia: historie nutně začíná pochybovat i o bezprostřední zjevnosti a objektivní existenci vlastního objektu studia – onoho sociálního. Labroussovský model¹⁴ pomíjející procesy sociální konstrukce ještě předstíral, že pojmové kategorie jsou de facto kopíí reality a francouzští historikové hlásící se k hnutí *Annales* příliš věřili v platnost vědeckých zákonů a zákonitostí. Strukturalistický model labroussovske linie vedl ke „zvěčnění“ kategorií a k „fosilizaci“ sociálních dějin. „Dobyvačná historie“ 60. let, ona *histoire victorieuse* – oproti *bojující historii* let meziválečných – stála především na strukturalistickém paradigmatu, jež, aplikováno na soudobé i staré společnosti, usilovalo o identifikaci struktur a vztahů nezávisle na úmyslech a interpretacích jednotlivců: organizaci sociálních vztahů určovaly především ekonomické mechanismy. Taková historiografie radikálně oddělovala objekt poznání a subjektivní vědomí autorů.

Zpochybnění předmětu studia neoddělitelně souvisí s problémem samotné historické „pravdy“ a její uchopitelnosti historikem: historická věda, píše Bédarida v roce 1995, dnes proplová mezi Scyllou postmodernistického relativismu a Charybdou neopozitivismu, který se drží dokumentů a faktů. Historická věda „říká pravdu, ale její pravda není absolutní“, napsal o rok později Antoine Prost. Ocitla se tak nějak na poloviční cestě mezi vědeckou jistotou počátku 20. století a relativismem, který se stal módou na sklonku téhož věku.¹⁵

Krise určujících paradigmat společenských věd současně vedla ke zpochybnění snah o interdisciplinaritu. Právě ona poválečná, strukturalisticky orientovaná historická věda (zejména díky svému úsilí o formulaci obecných vztahů a identifikaci struktur i opakovatelných jevů) mohla pozitivně reagovat na snahy o integraci společenských věd (mezi něž můžeme zahrnout především sociologii, antropologii a lingvistiku, ale také ekonomii), které historii provázely od počátku století a dávaly jí naději na převzetí vůdčí role v této integraci. Právě *historicitá* objektu studia představuje to, co mohlo a mělo společenské vědy sjednocovat: „Všechny sociální vědy jsou vědy historické.“ Jejich vysvětlující propozice se týkají běhu světa, který jim nabízí „data ke konstrukci faktů vzniklých pod tlakem časového běhu“.¹⁶ Podobně ospravedlňoval nárok na hegemonii historie nad celkem společenských věd i Fernand Braudel. Rozpad velkých paradigmat nicméně pohřbil ideu „histoire totale“, o níž se projekt interdisciplinaritě opíral především. Na svě-

13 ALAIN TOURAINE, *La critique de la modernité*, Paris 1992.

14 Srov. zejména klasické práce CAMILLA-ERNESTA LABROUSSE, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, Paris 1933; TÝŽ, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien régime et au début de la Révolution*, Paris 1944.

15 JEAN ANTOINE PROST, *Douze leçons sur l'histoire*, Paris 1996, s. 287.

16 JEAN-CLAUDE PASSERON, *Le raisonnement sociologique. L'espace non-poppérien du raisonnement naturel*, Paris 1991.

tě tak byl nový problém vztahu historie a společenských věd. Roger Chartier byl přesvědčen, že historie ztratila své postavení integrující disciplíny mezi společenskými vědami. Sny z počátku 20. století o unifikaci společenských věd pod ochranou historie se nenaplnily, navzdory vlivným „projektům“, jež představovaly především sociální a ekonomické dějiny první generace *Annales* ve 30. letech či experimenty s historickou antropologií 70. let.¹⁷ Podle J. Revela projekt *interdisciplinarity* naprosto neuspěl – dokonce se podle něj komunikační možnosti mezi společenskými vědami v 90. letech spíše ztížily. Došlo k narušení jednoty, cílů i režimu komunity společenských věd – k času „epistemologické anarchie“. Řešení spatřoval v částečné re-disciplinaci sociálních věd (70.–80. léta pouze způsobila smíšení žánrů), nikoli však ve smyslu „uzavření prostoru“ ve jménu disciplinárních partikularismů, rozvinutí plurality projektu.¹⁸

Podle historika Jeana-Clauda Passerona docházelo mezi společenskými vědami k nerovnoměrné výměně. Zatímco historie se výpůjčkami ze společenských věd neustále obnovovala, ona sama tyto výpůjčky neoplácela a sociologie a antropologie nadále podceňovaly historickou dimenzi svého předmětu poznání. Způsob, jakým si historikové ve Francii vypůjčovali z jiných společenských věd, ovšem často špatně skrýval absenci teorie – byla to pouhá „bricolage“, kutilství, píše Roger Chartier.

Jestliže tradičními spojenci historiografie byly zejména geografie, později sociologie a ještě později antropologie, pak filozofie jako by zůstávala na okraji zájmu historiků (snad s výjimkou některých epistemologů 70. let, jako byl Michel de Certeau; od počátku 90. let měly mezi historiky ohlas vlastně jen hermeneutika historického poznání a analýza času a události Paula Ricoeura v jeho práci *Čas a vyprávění*).¹⁹

Přitom generace strukturalistických sociologů a antropologů 60. a 70. let prošla filozofickým školením. Proč je právě ve Francii tak malý vliv filozofie na historii? Jakou odpovědnost za to nesou sami historici? Tyto otázky položil v polovině 90. let Gérard Noiriel (1996) a naléhavě vyzýval historiky k alianci s filozofií,²⁰ k filozofické reflexi, ačkoli (nebo právě proto) si byl vědom antagonismu mezi těmito dvěma vědami, datovaného de facto od poloviny 19. století, tedy od chvíle, kdy se historie od filozofie separovala. Jako příklad nepochopení filozofa historiky uvádí rozpačitou recepci díla Michela Foucaulta (který mohl nahradit sociologický model práce s historií, tzn. studium sociálních vrstev, skupin, tříd) modelem založeným na analýze diskurzu; nemožnost komunikace se projevila tím, že historici

17 R. CHARTIER, *Au bord de la falaise*, s. 10.

18 JACQUES REVEL, *Histoire et sciences sociales: une confrontation instable*, in: *Passés recomposés*, s. 79–80.

19 PAUL RICOEUR, *Temps et récit*, Paris 1983.

20 G. NOIRIEL, *Sur la „crise“ de l'histoire*, Paris 1996.

vesměs jen provedli prvoplánovou četbu jeho díla, které rozvinuli studiem institucí (špitálů, nemocnic, galejí), aniž pochopili Foucaultem nabízený filozofický koncept – především jeho *genealogii a archeologii*.²¹

Naopak Roger Chartier se domníval, že nejlepší cesta ke sblížení mezi historií a filozofií by vedla přes dějiny filozofie, které se ovšem musí zbavit svého hegelianského modelu. Inspirován Rortym navrhol tuto obnovu dějin filozofie třemi cestami, jež mají nejbližší ke klasickým praktikám historie: buď jako „dějiny ducha“ (*Geistesgeschichte* jako historie filozofických otázek a ustavování filozofického „kánonu“), poté ve smyslu intelektuálních dějin jako dějin „podmínek filozofických aktivit“ a za třetí v podobě dějin, které „navracejí smysl textů do jejich kontextu utváření a podmínek možného“.²²

Na rozdíl od filozofie měla na obnovu historické vědy již tradičně velký vliv nejmladší (a ve Francii dlouho minoritní) ze společenských věd – sociologie. Právě z její strany vyšla výzva ke sjednocení společenských věd již v době Durkheimových žáků, kteří chtěli toto sjednocení provést na základě společné metody (oproti stoupcům školy *Annales*, kteří by toto sjednocení raději vystavěli na společném objektu studia – člověku ve společnosti).²³ Proto je stále překvapivé, že dodnes postrádáme u francouzských historiků reflexi díla Maxe Webera, které se stalo jedním z uzlových referenčních bodů historické vědy (nejen) v Německu. Roger Chartier upozorňuje na to, že přínos sociologie pro historii oslabil v posledním desetiletí nejen obecnější krize interpretačních modelů (kam počítá jak marxismus či strukturalismus, tak například model demografický), ale i zpochybnění dalších klíčových nástrojů, především pojmů (např. „mentalita“, „lidová kultura“) a kategorií („sociální třída“, socio-profesní třídění).²⁴ Ostatně „krize“ historiografie na sklonku 20. století byla i odrazem rozkladu či opouštění objektivistického (a v podstatě i funkcionalistického) modelu chápání sociální skutečnosti, který de facto vycházel z durkheimovské sociologické tradice. Přesto vzniklo v posledním desetiletí ve Francii několik klíčových prací, které uskutečnily v podstatě úspěšný sňatek historie se sociologií. Jako zajímavý příklad historicko-sociologické syntézy z 90. let uvedme alespoň práci (sociologa) Luciena Karpika o advokátech ve francouzské společnosti od 13. do 20. století z roku 1995, která je vlastně „historickou sociologií profese advokáta“,²⁵ nebo studie Gérarda Noirieho o imigraci do Francie.²⁶

21 G. NOIRIEL, *Penser avec, penser contre. Itinéraire d'un historien*, s. 27, 31, 42–43.

22 R. CHARTIER, *Histoire et philosophie*, in: *Au bord de la falaise*, s. 13.

23 J. REVEL, *Histoire et sciences sociales: une confrontation instable*, in: *Passés recomposés*, s. 75.

24 R. CHARTIER, *Au bord de la falaise*, s. 9.

25 LUCIEN KARPIK, *Les avocats. Entre l'Etat, le public et le marché, XIIIe–XXe siècle*, Paris 1995.

26 GÉRARD NOIRIEL, *Le Creuset français, histoire de l'immigration*, Paris 1988; TÝŽ, *Réfugiés et sans papiers. La République face au droit d'asile, XIXe–XXe siècles*, Paris 1991.

Nesporným inspiračním zdrojem se pro historii stále větší měrou stává antropologie: nejen antropologie strukturalistická, která poznamenala zejména historiografii 60. a 70. let, ale především antropologie symbolická (její spojení považuje například Jacques Revel, propagátor italské mikrohistorie ve Francii, za klíčové). Jen tak je možný kritický odstup vůči dominantnímu makrosociálnímu přístupu ve prospěch vyzdvižení zkušenosti sociálních aktérů.²⁷ Také Bernard Lepetit odmítal objektivistický přístup k analýzám (zdánlivě) stabilních struktur ve prospěch subjektivnějšího, individualizujícího přístupu, který se zajímá především o konkrétní situace a strategie a vyzdvihuje kompetence historických aktérů, což znamená především distanci vůči bourdieuvskému modelu „habitu“ – konceptu interiorizace vnějších forem sociálního přinucení aktéry neschopnými uchopit skutečné důvody svého jednání.²⁸

Někteří historici citliví vůči novým proudům v sociologii (ale zejména antropologii) se tak pokusili především o rehabilitaci role individua v konstruování sociálních vazeb pomocí interpretativního přístupu se zaměřením na pohled „skrze pozici aktéra“. Napomohli tak ke třem formám „posunu“ oproti předchozím trendům: jednak od „struktur“ k „sítím“, jednak od „systému pozic“ k „žítým situacím“, jednak od kolektivních norem k individuálním strategiím.²⁹ Privilegovaným objektem historie již tedy neměly být procesy a mechanismy, které řídí sociální vztahy zcela mimo subjektivní iniciativu jednotlivců, ale naopak racionalita či strategie, jež uplatňují jednotlivé komunity, rodiny či jednotlivci.³⁰ Po vzkříšení myšlícího, tvůrčího a svobodného filozofického subjektu a „promyšlené akce“ (*action réfléchie*) volal také historik a filozof Marcel Gauchet.³¹ V reakci na strukturalistickou snahu o rozpuštění individua v síti sociálních vztahů a jeho redukcí na „průsečík“ či výsledek (struktur či diskurzů jako forem sociálního přinucení) to znamenalo posun od kolektivního k individuálnímu, od objektivní k subjektivní, k subjektivní zkušenosti. Pojmy „strategie“ a „jednání“ se zaměřením na představy a způsoby myšlení obyčejných lidí se tak stávají klíčovými. Tento „antropologický obrat“ spočívající v interpretaci jednání aktéra (zejména prostého člověka) prostřednictvím jeho vlastních kategorií (čímž došlo k jejich desubstancionalizaci a historizaci) byl blízký italské mikrohistorii a německým dějinám všedního dne.

V tomto smyslu došlo především k inovaci dějin sociálních a kulturních – jmenujme alespoň práce věnované zkušenostem městských marginálů a genderovým

27 *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, (ed.) J. REVEL, Paris 1996.

28 B. LEPETIT, *Les formes de l'expérience*, passim.

29 R. CHARTIER, „L'histoire entre récit et connaissance“, in: *Au bord de la falaise*, s. 89–90.

30 R. CHARTIER, „L'histoire entre récit et connaissance“, s. 89–90.

31 MARCEL GAUCHET, *Changement du paradigme en sciences sociales?*, *Le Débat* 50/1988, s. 165–166.

vztahům od Arlette Farge,³² někdejší spolupracovnice Michela Foucaulta, či snahy Rogera Chartiera o „sociokulturní dějiny praktik“, případně „sociální dějiny kulturních praktik“ (často za pomoci eliasovského pojmu „sociálních konfigurací“), zaměřené především na způsoby čtení a „konzumace“ četby, která, jak zdůrazňuje Chartier, nikdy není zcela pasivní recepcí.³³ Pojem „kultura“ jde zde chápán především v širším, antropologizujícím pohledu jako formy konvencí a chování, ritualizovaného i běžného. Kromě Norberta Eliase zde nelze opomenout ani další inspirační zdroje – především dílo Michela de Certeau († 1986) a Philippa Ariése († 1984). Mezi zajímavé přínosy sociokulturních dějin 90. let patří i práce Alaina Corbina, usilující o studium oné „culture sensible“, kultury zachytitelné smysly – zejména čichem či sluchem – a způsobům jejich vnímání. Opět šlo o odpověď na vzdálené výzvy Luciena Febvra po dějinách citlivosti, citovosti, senzibility. Po knize *Narcis a miazma* se objevila například studie věnovaná „zvučící krajině“ – vesnickým zvonům a zvonění v 19. století.³⁴ Také Jean-Louis Flandrin († 2001) se v 90. letech (po starších studiích rodiny a sexuality) soustředil na problémy vkusu a proměny stravovacích zvyků a chutí.³⁵ Jiný inspirativní pokus o rekonceptualizaci sociálních a kulturních dějin přináší Georges Vigarello se svými dějinami těla a tělesných „praktik“, které se pohybují na hranici dějin medicíny a hygieny, sportu, práva a estetiky, a to v širokém rozmezí od pozdního středověku do 20. století. Zajímají jej proměny forem „reprezentací“ těla i jeho „udržování“ (péče o tělo, léčebné teorie, hygienické návyky, vnímání zdraví a čistoty)³⁶ a dějiny násilí na těle páchaném – at už formou disciplinačních

32 Z posledních prací A. Farge můžeme uvést např. kolektivní práci *Le cours ordinaire des choses dans la cité du XVIIIe siècle*, (ed.) ARLETTE FARGE, Paris 1994, kolektivní studii o svádění a svodu *Séduction et sociétés. Approches historiques*, (edd.) ARLETTE FARGE, CLAUDE DAUPHIN, Paris 2001, dále *La Nuit blanche*, Paris 2002 (příběh ze 70. let 18. století z poslední noci odsouzenec na smrt za rouhání a nactiutrháčství proti králi) nebo nejnovější práci (*Le bracelet de parcbemin: L'écrit sur soi au XVIIIe siècle*, Paris 2003), vzniklou na základě soupisu šatstva, dokumentů a jiných předmětů marginálů zahynuvších v 18. století při cestách či v řece.

33 Z tvorby posledních desetiletí uvedme alespoň ROGER CHARTIER, *Les origines culturelles de la Révolution Française*, Paris 1990; *La Correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*, (ed.) ROGER CHARTIER, Paris 1991; *L'Ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècles*, Aix-en-Provence 1992; *Histoire de la lecture dans le monde occidental*, (edd.) ROGER CHARTIER, GUGLIELMO CAVALLA, Paris 1997; *Culture écrite et société. Ordre des livres (XIVe–XVIIIe siècle)*, Paris 1996.

34 ALAIN CORBIN, *Les cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes du XIXe siècle*, Paris 1994; TÝŽ, *Narcis a Miazma*, Praha 2004.

35 JEAN-LOUIS FLANDRIN, MASSIMO MONTANARI, *Histoire de l'alimentation*, Paris 1996.

36 GEORGES VIGARELLO, *Le Propre et le Sale. L'Hygiène depuis le Moyen Age*, Paris 1985; *Sain et malsain. Santé et mieux être depuis le Moyen Age*, Paris 1993; revidované vydání pod názvem *Histoire des pratiques de santé*, Paris 1999.

praktik (od korzetu po školní kázeň a sportovní techniky)³⁷ nebo přímého porušení tělesné integrity (znásilnění).³⁸

Vlivem ústupu strukturalismu a rehabilitace svobodného aktéra a svobodného promyšleného jednání se oživení a obnovy dočkaly také dějiny politické a dějiny soudobé (*histoire contemporaine* a *histoire du temps présent*). Podle Marcela Gaucheta je znovuobjevení „primátu politična“ pro historiky nezbytné – ovšem politična definovaného v širším kontextu jako toho, co „je nejpovrchnější i nejhlubší ve všech společnostech, to nejzjevnější i to nejskrytější“.³⁹ Dochází nejen k opět-
né autonomizaci politična vůči někdejší „diktatuře sociálního“ (zejména François Furet, pro období 20. století hlavně René Rémond), ale politické dějiny se tak stávají stále více i dějinami politické kultury či sociální kultury politična. Marcel Gauchet například zdůrazňuje rozšíření zájmů politických dějin na víru, myšlení a politickou filozofii. Podle něj je třeba chápat a interpretovat například náboženské války jako samotné náboženské hnutí i projev dynamiky víry a Francouzskou revoluci jako událost nejen politickou, ale i filozofickou.⁴⁰

Právě „znovuobjevení“ Francouzské revoluce po vyčerpání marxisticko-jakobínskému paradigmatu hrálo v obnově politických dějin ve Francii velice důležitou roli. *Francouzská revoluce* F. Fureta vyzdvihuje roli faktorů nezávislých na socioekonomických „determinantech“ – úlohu iracionálního i náhody, úlohu imaginárního a symbolického v revoluční dynamice.⁴¹ Naopak například Marcelu Gauchetovi jde o to, zachytit praktiky a strategie, jimiž se ideje myšlené stávají „idejemi jednajícími“, snažit se pochopit podmínky, za nichž bylo možné „setkání Jeana-Jacquesa Rousseaua s konjunkturou roku 1789“. Jsou to vlastně „jiné intelektuální dějiny“ – dějiny „pozorné k účasti myšlenek na události“, které se v žádném případě nevzdávají analýzy samotného myšlení.⁴² Sám Gauchet věnoval těmto otázkám především dvě stěžejní práce – *Revoluce lidských práv* (1989) a *Revoluce moci* (1995), v nichž se zaměřil na formování podmínek nástupu nové legitimacy a na marné hledání „třetí moci“ (mezi mocí legislativní a výkonnou), jež vedlo k faktické porážce ideálů Francouzské revoluce.⁴³

37 GEORGES VIGARELLO, *Le corps redressé*, Paris 1978, revidované a upravené vydání Paris 2001; TÝŽ, *Une histoire culturelle du sport. Techniques d'hier et d'aujourd'hui*, Paris 1988.

38 GEORGES VIGARELLO, *Histoire du viol, XVIe-XXe siècle*, Paris 1998.

39 MARCEL GAUCHET, *L'élargissement de l'objet historique*, s. 149.

40 M. GAUCHET, *L'élargissement de l'objet historique*, *Le Débat* 103/1999, s. 139–141.

41 FRANÇOIS FURET, *La révolution française. De Turgot à Napoléon, 1770–1814*, Paris 1988; *La révolution française. Terminer la Révolution. De Louis XVIII à Jules Ferry (1814–1880)*, Paris 1997.

42 M. GAUCHET, *L'élargissement de l'objet historique*, s. 139–141.

43 M. GAUCHET, *La révolution des droits de l'homme*, Paris 1999; TÝŽ, *La révolution des pouvoirs*, Paris 1995.

„Komemorativní mánie“ kolem dvoustého výročí vypuknutí Francouzské revoluce v roce 1989 napomohla i k nastínění nových vztahů mezi historií, pamětí a identitou. V prvé řadě šlo o obrat ke kolektivní paměti, která prokázala „krizi národního románu“, vnucovaného národní historiografií od 19. století. Probudila se tak paměť zapomenutých, vynořily se představy o minulosti různých skupin, jež vedly k rozštěpení mezi historií národní a rodinnou, resp. individuální pamětí. Jedním z nevyhnutelných důsledků těchto proměn byl i „syndrom Vichy“. Není proto divu, že na sklonku 20. století se jedním z nejpalcivějších historiografických problémů stala otázka vichistického režimu a kolaborace. Důležitost tohoto rozdělení národní paměti ostatně nadále vzrůstá i s problémem rostoucí imigrace do Francie, s problémem národnostních a etnických menšin, s přibýváním xenofobie a rasismu.

Zájem o individuální strategie, přesun pozornosti z objektivitu k subjektivitě, od vzdálené minulosti k minulosti prožívané, takřka soudobé, samozřejmě přinesl i zájem o subjekt a subjektivitu samotného historika a jeho vyprávění. Jaký status má vlastně historické vyprávění? A jeho autor? Není snad historik přece jen především spisovatel, který „konstruuje“ svůj text pomocí literárních a rétorických postupů i figur jako kterýkoli jiný literát? Není historie jen „literární artefakt“, jak postuloval Hayden White, imaginativní narace, forma epeje, kombinace „sociálního místa, vědeckých praktik a psaní“, jak se ve Francii ptali již na přelomu 60. a 70. epistémologové Roland Barthes, Paul Veyne či Michel de Certeau?⁴⁴ Není každá historie závislá především na technikách, jimiž byla zapsána a sestavena do logicky uchopitelného a srozumitelného celku („mise en intrigue“), jak upozorňuje Michel de Certeau v několika reprízách?

Tato rehabilitace historického diskurzu byla současně jedním z bezprostředních důsledků zpochybňování autenticity „sociálního“. Chartier zdůrazňuje, že hlavní problém tkví ve skutečnosti, že historie dlouho odmítala vidět svou souvztažnost s vyprávěním: vyprávění jako by nemělo žádný vlastní status, v podstatě bylo chápáno jako překážka skutečného (historického) poznání⁴⁵ – onoho poznání založeného na tom, co J. Revel nazývá „idolem kauzality“, kauzální explikací. Což právě opozice „histoire-récit“ a „histoire problème“, formulovaná Lucienem Febvrem, nepředstavovala jeden z uzlových bodů avantgardní mezi-
válečné historiografie ve Francii?⁴⁶ Přesto se dosud nejevil problém samotného vyprávění historikům jako relevantní metodologický problém, jakkoli si jej jako takový již v 70. a 80. letech jasně uvědomovali Michel de Certeau, Paul Ricoeur

44 Zejména MICHEL DE CERTEAU, *L'écriture de l'histoire*, Paris 1975.

45 R. CHARTIER, *Au bord de la falaise*, s. 15–19; TÝŽ, *Histoire, littérature et pratiques. Entre contraintes transgressées et libertés bridées*, *Le Débat* 103/1999, s. 164.

46 JACQUES REVEL, *Au pied de la falaise: retour aux pratiques*, *Le Débat* 103/1999, s. 157.

či později Jacques Rancière.⁴⁷ Philippe Boutry zaznamenává, že v historické vědě 20. století – spolu s posunem od objektivit k subjektivitě – došlo také k přechodu od kritiky pramenů ke kritice kategorií a způsobu psaní jako kritériu „přesvědčivosti“ či „pravdivosti“ historického díla.⁴⁸

Přesto mezi francouzskými historiky nadále přetrvává obecně odmítavý postoj k postulátům *linguistic turn*, jehož mluvčí a stoupenci zdůrazňovali redukci výpovědi na její diskurzivní dimenzi, čímž do vědeckého světa vypouštěli strašidlo všeobecného relativismu. Proti podobným relativistickým tendencím navrhol Roger Chartier spíše přeformulování disciplinárního vědění (a to při plném vědomí skutečnosti, že historie náleží k vyprávěcím žánrům). Vědecká praxe, která by nepředpokládala, že studuje něco, co stojí mimo její vlastní diskurz, by popírala sama sebe.⁴⁹ Inspiraci spatřuje Chartier spíše v Ricoeurovi. Ač historie náleží svou formou psaní do kategorie „vyprávění“, případně „fikce“, a je od nich neoddelitelná, přesto je historická intencionalita především intencionalitou „poznání“. Teprve se zpochybněním této epistemologie a uvědoměním si existující vzdálenosti – ba rozporu – mezi *minulostí* a jejím *zobrazením* se může rozvíjet reflexe modalit historického vyprávění. Zůstává však nadále klíčová otázka, za jakých podmínek je toto poznání možné a díky jakým kritériím může být historický diskurz (který vždy představuje formu vědění založenou na pouhých stopách a indiciích) za platnou a explikativní rekonstrukci minulé reality, z níž jsme učinili svůj předmět poznání, prohlášen?⁵⁰ Objevují se i další problémy: Jaká jsou reálná kritéria vědeckého uchopení (R. Chartier)? Je legitimní připustit pluralitu „režimů promyšlení historie“ (A. Prost)? Jak psát „praktiky“ – to jest, jak konstruovat diskurzy, které nemají za objekt jiné diskurzy (J. Revel)?

K obnově, či dokonce obrodě vyprávěcího modelu došlo zejména v oblasti dějin národních, kde vznikly zajímavé projekty, ať už *Místa paměti* Pierrea Nory⁵¹ či čtyřdílné *Dějiny Francie* Jacqua Revela a Andrého Burguièra (1989–1993); jsou organizované tematicky, nikoli chronologicky nebo podle klasického čtyřnohého kadlubu dějin politických/sociálních/ekonomických/kulturních,⁵² čímž rozrušily tradiční „genetickou“ formu a její narativní modalit i formu homogenního trvá-

47 JACQUES RANCIÈRE, *Les Mots de l'histoire*, Paris 1992.

48 PHILIPPE BOUTRY, *Assurances et errances de la raison historique*, in: *Passés recomposés*, (edd.) Philippe Boutry, Dominique Julia, Paris 1995, s. 59.

49 J. REVEL, *Au pied de la falaise: retour aux pratiques*, s. 159.

50 R. CHARTIER, *Au bord de la falaise*, s. 15–19; FRANÇOIS HARTOG, *L'art du récit historique*, in: *Passés recomposés*, s. 184–193.

51 *Lieux de mémoire*, díl 1–4, (ed.) PIERRE NORA, Paris 1984–1992.

52 ANDRE BURGUIÈRE, JACQUES REVEL, *Histoire de la France*, Paris 1989–1993 (díly jsou orientovány a uspořádány tematicky – *L'espace français – Francouzské území; L'Etat et les pouvoirs – Stát a podoby moci; L'Etat et les conflits – Stát a konflikty; Les formes de la culture – Formy kultury*).

ní. Jiný pokus o oživení tradičních vyprávěcích forem v historiografii představuje i biografie. Někteří badatelé se tak soustředí například na „běžné“ osudy lidí, z jejichž života ze zachovaly jen zlomky pramenů, takže studie se zaměřují spíše na jakési biografické zlomky, nikoli na celou životní dráhu; jiný příklad představuje biografie kolektivní a srovnávací.⁵³

S obnovením vztahu mezi historií a vyprávěním, resp. literaturou, vyvstává samozřejmě otázka, zda se dějiny nestanou jen kupením nahodilých událostí či subjektivních zkušeností – a historiografie jejich záznamem dle voluntaristických choutek historika. Proto někteří historici odmítali podobné debaty jako projev „intelektuálního nietzscheánství“, „hypertenze poznávajícího subjektu“ a „znásilňování dějin“.⁵⁴ V každém případě však znamená chápání historického textu jako konstrukce další významné nabourání „kanonického“ labroussovského modelu.

Status a vypovídací hodnota historického vyprávění ostatně souvisí s dalším palčivým problémem, který přinesl historikům sklonek 20. století. Jak je to tedy s hodnotou „vědecké pravdy“ – například ve vztahu k „pravdě“ morální? (Ve Francii šlo a jde především o aktuální otázku služby a „svědectví“ historika v soudních procesech s politicky exponovanými osobnostmi.) Otázka statusu historika přináší i další nové problémy spíše sociologického rázu, jež soudobá francouzská historiografie začala reflektovat jako relevantní problémy historické vědy. Začalo se hovořit o krizi samotného „cechu“ historiků, již způsobil rozpad relativně uzavřené historické komunity vlivem její větší internacionalizace, demokratizace i specializace (nebo na druhé straně naopak větší interdisciplinarizace), které měly za následek ztíženou komunikaci i možnosti dorozumění mezi profesionály. Současně se projevila i „krize univerzitní funkce“, již charakterizovaly především narůstající masový charakter studia, personální „stopstav“ na většině univerzit, přetíženost vysokoškolských pedagogů administrativní prací na úkor práce badatelské⁵⁵ a pedagogické, již jen komplikuje problém velké centralizace a závislosti na státu. Současně přišla i krize institucionální: krize následnická a krize náborová (*crise de succession, crise de recrutement*), vyplývající z přelidněnosti historické obce po dočasném nárůstu pracovních míst v poválečných desetiletích a stárnutí univerzitní populace. Také samotná Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) začala být větší měrou studována jako trojrozměrná, materializovaná podoba nového historického myšlení, ale také jako specifická komunita, societa lidí spjatých specifickými vazbami, pravidly a komunikačními kódy v rovině praktik uvnitř komunity profesionálů. Vedle tohoto problému „vytváření“ historické vědy představuje další nový okruh problémů zprostředkování

53 J. REVEL, *Au pied de la falaise: retour aux pratiques*, s. 166.

54 P. BOUTRY, *Assurances et errances de la raison historique*, s. 57.

55 G. NOIRIEL, *Penser avec*, s. 39.

historické kultury jako takové a otázka poptávky po ní. Jak zachovat kontakt se čtenářskou obcí a rozlišit mezi legitimními a jinými formami historické kultury při současné obrovské explozi trhu s literaturou (včetně historické), v situaci, kdy se často stírá hranice mezi odbornou a popularizační literaturou? Jak zachovat rovnováhu mezi vědeckostí a nezbytností reagovat na nakladatelskou poptávku – při současné stagnaci trhu s odbornou literaturou, která přišla po velké explozi 70. a 80. let? Předmětem zajímavých reflexí řady historiků se tak ve Francii stal problém „dvojitého trhu“ (vědeckého a popularizačního) stejně jako otázka dobývání čtenářské obce prostřednictvím rozšířeného mediálního pole (televize, rozhlas, noviny).⁵⁶

* * *

Komplexní otázky, které vyvstaly na přelomu tisíciletí (nejen) před francouzskou historiografií, se tak stále více týkaly (možného i nemožného) vztahu mezi společenským „reálnem“ a jeho ideovou reflexí (tedy včetně reflexe psané), jejich vzájemným podmiňováním a přivlastňováním. Teprve tehdy mohli historici docenit klíčovou myšlenku, již Michel de Certeau napsal v předmluvě ke druhému vydání *L'Écriture de l'Histoire* v polovině 70. let – tedy v době setrvávajícího apogea „historie vítězné“, historie braudelovsko-labroussovské – myšlenku, jejíž relevanci tehdy mnohým unikala: „Historiografie (to jest „historie“ a „psaní“) nese v samotném svém názvu paradox – takřka oxymoron – spojení dvou protichůdných pojmů: reálného a diskurzu. Jejím úkolem je vytvořit mezi nimi pouto – a tam, kde toto pouto není myslitelné, předstírat, jako by tomu tak bylo.“⁵⁷

DISKUSE A ROZEPŘE

56 K tomuto zejména G. NOIRIEL, *Sur la crise*, zvláště s. 12–47 a 287–295.

57 M. DE CERTEAU, *L'écriture de l'histoire*, s. 11.